

Workers also did show much interest for class organizing and political activity. They were not committed to revolutionary ideas; workers did not feel that they belonged to only one class, and hence did not belong to only one political party. Consequently, one cannot say that any significant political will of the workers existed in the period 1921-1931.

Културни живот Београда у време немачке окупације 1941 - 1944. у светлу писања београдске штампе

Апстракт: Културни живот Београда у годинама немачке окупације 1941-1944. Култура и уметност као знаци виталности и живота града у нередовним, ратним условима, култура и уметност као оруђе пропагандне манипулације окупационих власти и домаће колаборационистичке администрације; Култура и уметност као вид отпора пред припудом. Аутор је анализирајући пре свега окупациону штампу покушао да прати рад позоришта, биоскопски репертоар, изложбе, издавачку делатност, рад радио станице и њихов утицај на духовну климу окупираних југословенске и српске престонице.

Проучавања и анализа периода II светског рата, на просторима некадашње југословенске државе, у оквирима историјске науке и историографске литературе, углавном су за циљ имала политичка и догађајна питања (војна, пре свега). Фокусирајући то питање на терен Београда, истраживачи су најчешће проблем Београда и II светски рат, сагледавали у разарањима која је град доживео, као једну од кључних тачака у оквиру војних операција (бомбардовања у априлу 1941. године, операција за ослобођење - у октобру 1944. и историјски још недовољно расветљених америчких бомбардовања од априла до септембра 1944. - њих укупно 11).

Методологија историјске науке није успевала да одоли идеолошким искушењима, снажно притискана канонизованом идеологијом једне партије. Строга разграничења у свести људи на победнике и побеђене, на пријатеље и непријатеље народа, хероје и издајнике, често нису пружала места научним анализама овог периода, а поготово не диференцирању улога актера прошлих догађаја.¹

Реакција у публицистичкој литератури последњих година, свакако је довела до одређених помака у разумевању ове проблематике, али у конфликтном друштву, она је искритично - без вредносне анализе, водила

1

Од одредница у енциклопедијама, до озбиљних синтеза, као што је тротомна „Историја Београда“, објављена 1974. подаци и чињенице о животу под окупацијом једноставно су заобилажени. Тек су аутори последњих година, осећајући одсуство континуитета и велике празнине у посматрању прошлости, почели да расветљавају ову тему. Ту бисмо поменули најпре дело Гојка Тешнића, Утуљена бањина, Београд 1990. као и књиге Љубинке Трговчевић, Историја Српске књижевне заеуге, Београд 1992, и Петра Волка Историја југословенског филма, Београд 1986, делове у новој књизи Бранка Петрановића, Србија у II рату 1939-1945, Београд 1992, као и делове нешто раније објављене књиге Мухамеда Креса, Немачка окупациона управа у Београду 1941-1944. (са освртом на централне окупационе команде и установе за Србију, Југославију и Балкан), Београд 1979.

гласификовању до јуче анатемисаних и прокажених. Управо стога, пред историјском науком отворен је читав низ проблема, који не само да захтевају нове анализе, већ пре свега и поновна проучавања извора. Једно од покренутих питања свакако се тиче и проблема свакодневнoг и јавног живота Београда. Сагледана у пресеку културног живота престонице, ова тема би могла да покрене многа размишљања из области етике и естетике, питања јавног ангажмана, културног делања и уметничког стварања у условима окупације, као и питања на вечној релацији слобода, односно неслобода и културно стваралаштво. У том смислу, проучавање ове проблематике има за циљ да из заборавља извуче оне догађаје и људе који су били жртве херостратизма², да из другачијег угла сагледа те четири године, које можда нису донеле много новог у српској култури, али су свакако дефинитивно одредиле смер културног живота у наредним деценијама.

Овај рад покушава да питања културног живота Београда сагледа у светлу писања београдске штампе оног времена. Како је у периоду од 1941. до 1944. године у Србији излазило више од 40 новина и часописа, они за истраживача представљају необично важан, можемо рећи незаобилазан извор, који не само да сведочи о догађајима, које је та штампа бележила, и угред о самом животу Београда, већ посредно, својим бројем и наменом - и о потребама окупаторске и недићевске пропаганде³. Пропагандна функција штампе јасно је била истакнута већ у првим бројевима новопокренутих листова и часописа. Редакцијски уводници, оглашавали су ново време које је дошло. У недељу 6. јула 1941. године „Обнова“ (лист малог српског човека, како је стајало у заглављу), писала је „Има људи који још не могу да одвоје прошлост од садашњице, те се уљуљукују у снове без испитивања односа између сна и јаве. Ти људи не могу да користе, питавање могу само да штете свом народу у садашњим околностима... Упошљавајући сваког, сваком треба обезбедити право на рад, на део одговорности и на задовољства што учествује у обнови једне дубоко разриствене земље. А без те обнове нема ни обнављања културног живота, нити икакве могућности да се „коракне унапред“. Поруче и обавезе јасно су биле изречене - „Српски сељак се вратио раду, сада је то посао интелегенције“⁴. Циљ режима, који је штампа увелико требало да подржи, био је, дакле, да сачува мир у земљи, окупљајући Србе на платформи националног јединства, али и да уједно поврати услове за наставак уобичајеног живота. Јер, како је писала „Обнова“ у свом чланку „Београд јуче и данас“, атмосфера у граду првих месеци немачке окупације јасно је ослика-

² Види: Г. Тешњ, и.д.

³ Тако су на пример, у Београду излазили дневни листови: „Обнова“ и „Ново време“, недељни политички лист - био је „Српски народ“, који је уређивао Велибор Јошић, као и „Народне новине“ (изашло само пет бројева). У септембру 1941. почело је да излази „Српско село“, а од јануара 1942. и недељни илустровани лист „Коло“ (са којим се спојио „Дом и свет“). Од октобра 1942. излазило је часопис „Земља и рад“, орган Збора био је „Наша борба“, а Српске државне страже „Гласник Српске државне страже“. У време окупације излазило је и недељни „Просветни гласник“. Руска емиграција је штампала „Новиј пут“ и „Руско дело“. Женама је био намењен илустровани месечник „Наша жена“, нове токове у позоришту пратиле су „Српске сцене“, а филмска дешавања „Филмска новости“ и др. Види: Б. Петрановић, Србија у II светском рату“, Београд 1992.

⁴ Обнова, 6. јули 1941.

вала нерасположење становништва према новој власти „Ако изузмемо корзо, кафане и плажу, има се тужан утисак... не струји снажан вал животне радости... Најумнији људи су утучени и потиштени.“⁵

У таквој ситуацији су се предратна пера југословенског новинарства укључила у рад новопокренутих листова у зависности од својих политичких уверења, етичке доследности и спремности на компромисе. На основу уредбе о штампи војног заповедника у Србији од 20. маја 1941. године, основано је Српско новинарско удружење, чији је председник био дотадашњи потпредседник Удружења новинара Југославије - Раденко Томић, секретар је био Иван Мађевински, а почасни председник Јован Тановић. Чланови сталешког суда били су Ратко Парезанин (уредник „Наше борбе“) и Вукашин Анђелковић⁶. Предратни директор „Авале“, Ђорђе Перић, постао је шеф одељења за државну пропаганду при председништву Министарског савета Милана Недића. Са друге стране, не мали број новинара био је принуђен да мења занимања.

Позоришта

Основна карактеристика културног живота Београда, произлазила је из прокламација режима да је капитулацијом Краљевине Југославије, почело време обнове националног духа и враћања изворним традицијама српског народа. Период Краљевине, вреднован је као време декаданције и снобизма у културним круговима, време ексцентричности и робовања хировима Запада. Зато је и позориште схваћено као „најсфикаснији инструмент културног напретка... који треба да да подстрека српском стваралачком духу.“⁸ Тако је већ 17. маја 1941. године обновило свој рад Уметничко позориште, под управом Виктора Старчића. У току четири ратне године оно је своје представе играло на Коларачевом народном универзитету и летњој сцени на Калемегдану. Међутим, свакако најзначајнија позоришна кућа у Србији - Српско народно позориште - није била у стању да тако брзо реорганизује свој рад. У априлским бомбардовањима зграда на данашњем Тргу Републике знатно је била оштећена, четворо чланова колектива је погинуло⁹, а Акциони одбор на челу са Рашом Плаовићем, Владимиром Жедринским и Јованом Николићем, с тешком муком је успео да спасе и сачува преосталу имовину¹⁰. Српско народно позориште је 25. августа 1941. добило и нову управу. На челу СНП нашао се Јован Поповић, адвокат, који је у млађим данима стекао славу играјући улоге љубавника и комедијаша. Др Душан Милачић је постао нови директор драме, Рудолф Ертл директор Опере, Анатолиј Жуковски шеф Балета. У свом

⁵ Исто.

⁶ Ново време, 19. септембар 1941.

⁷ Обнова, 12. јул 1941.

⁸ Српске сцене, 1. октобар 1941.

⁹ 6. априла 1941. погинули су Милица Бенковић, сценограф, Милан Марковић Баћа, суфлер, Михаило Цариков, члан хора, Драгомир Николић, столар. Види: Српске сцене, 1. октобар 1941.

¹⁰ Срп. сцене, 16. октобар 1941.

првом броју „Српске сцене“ су пренеле изјаву Јована Поповића, у којој нови управник анализира позоришну ситуацију протеклих година: „Допустило се последњих година да се на првој сцени у нашој земљи јаве комади са левичарском тенденцијом. Запретили су да униште позоришни значај, као васпитне установе, која има циљ да оплемени уметнички укус и покушали да његове зидове окрече отровом, заклањајући се за лажном фасадом неке „више уметности“.¹¹ Тако је СНП започело своју сезону 1941/42. 1. октобра 1941. године, играјући представе у згради старог Мањежа, на Врачару. Немачке власти, посебно наклоњене овој уметности, помагале су обнову главне позоришне зграде, а пуковник фон Кајзенберг, командант Београда, у изјави за „Српске сцене“, истакао је да се зграда СНП мора обновити за 100 дана, јер „народ који се услед злочиначких утицаја сурвао у пронаст има не само матерјалне већ и духовне потребе“.¹²

Помпезно најављиване промене, на почетку позоришне сезоне, показало се да су углавном и испуњене. Тако су по новој концепцији репертоара најчешће играни лаки комади и комедије, који су имали за циљ да привуку у дворане што већи број гледалаца. Посебно су занимљиве анализе које говоре о томе чије су представе углавном игране. У току прве „ратне“ сезоне, публици је приказано 180 комада: 89 српских писаца, 51 немачки, 29 француских, 5 италијанских, 2 шпанска и 4 мађарска аутора.¹³ Већ у јануару 1942. Јован Поповић је дао свој коментар о тој трансформацији позоришта за само неколико месеци његове управе: „Позориште је већ дигло своју завесу да као петгодишња здрава књижевности и уметности укаже пут ка новом животу поштеног српства“.¹⁴

Поред Српског народног позоришта, у Београду су у то време радила и три приватна позоришта - већ поменуто Уметничко, позориште у локалу „Нови Београд“ које је водио комичар Живковић и Српско сатирично позориште у Дому радничке коморе на Врачару, са Петром Милосављевићем.¹⁵ У марту 1942. године почело је са радом и „Бодликаво прасе“ - које ће касније променити име у Српско повлашћено позориште. Своју прву послератну премијеру је 6. априла 1942. имало Академско позориште. Била је то представа „На висини 3.200 метара“, Жилијена Лишера. Миодраг Пенчић - управник, дао је изјаву за „Српске сцене“, у којој је истакао како ће позориште неговати национални репертоар и тежити да „одвуче“ омладину са улице и „сачува је за добро народа и отаџбине“.¹⁶

Живот у градским предграђима, такође није могао да прође без театра. Тако је на Пашином брду (данашње Лекино брдо) радило чувено позориште „Љубомир“. Тај народни театар играо је представе, као што су

¹¹ Срп. сцене, 1. октобар 1941.

¹² Срп. сцене, 1. новембар 1941.

¹³ Срп. сцене, 1. јул 1942.

¹⁴ Срп. сцене, 16. јануар 1942.

¹⁵ Срп. сцене, 1. децембар 1941.

¹⁶ Срп. сцене, 16. април 1942.

„Хајдук Велько“ и „Бој на Косову“¹⁷ У башти ресторана „Рибница“, некадашњем „Британском краљу“, такође су програм играли аматери веселог позоришта „Гане“.¹⁸ Нарочито су бројна била и дечија позоришта: чувена „Роџа“, „Добро дете“, „Власта“ на старом Ђерму, „Мики Маус“ у улици Кнез Павла.¹⁹

У току четири ратне године посета позориштима била је релативно добра. Новине су чак имале прилику да бележе случајеве великих гужви пред позоришним благајнама, на чак и случајеве када је полиција интервенисала, како би се сачувао ред пред благајном Мањежа.²⁰ И поред идеолошке обојености, позориште је ипак представљало својеврстан бег од стварности, јер „када се подигну око 17 часова завесе на пет сцена - публика заборавља на дневне бриге, патње и стрепње, заборавља на оно већ снивано... и тоне у заборав неког живота изван реалности“.²¹

Поред редовних представа, и честих наступа ученица балетских школа Смиље Мандукић, Нине Кирсанове, Јелене Полакове, СНП је у току окупације често уступало своје просторије немачком војничком позоришту „Kraft durch Freude“.²² Када је 20. јуна 1942. свечано отворена обновљена зграда СНП, у њему је четири дана гостовало Хамбуршко позориште,²³ а 22. септембра исте године и Берлинска филхармонија, којом је дириговао Ханс Кнапертсбун.²⁴ Такође су и београдски уметници често позивани на гостовања широм Европе. Тако је првак Опере Велизар Ђорђевић почетком 1942. гостовао у Братислави,²⁵ у фебруару Зденка Зикова је певала у Прагу,²⁶ док је првак Балета Анатолиј Жуковски, са супругом Јањом Васиљевом, гостовао у Берлину,²⁷ где је на Дојче танцишуле (школи под покровитељством рајфмаршала Геринга) држао течајеве стилизованих балканских игара.

Занимљиво је да су у оквиру редовних посета селских домаћина из целе Србије Милану Недићу, организовани и њихови одласци у Српско народно позориште. На тај начин је реализована прокламована парола „да

¹⁷ Обнова, 26. јул 1941

¹⁸ Исто.

¹⁹ Ново време, 10. септембар 1941.

²⁰ Обнова, 10. фебруар 1942.

²¹ Крајем рата у Београду су радила следећа позоришта: Српско народно позориште, Уметничко, Позориште удружења глумца, као и Србозар, отворено у јуну 1942. и Централа за хумор, која је почела са радом у новембру 1942. Види: Српски народ, 22. јул 1944.

²² Крафт дурх Фројде. (Kraft durch Freude - Снага кроз радост) била је националсоцијалистичка организација, која је обухватала 15 војничких позоришта и око 200 уметника. У Београду се налазило средиште те организације за Југословенску.

²³ Срп. сцене, 16. мај 1942.

²⁴ Обнова, 22. септембар 1942.

²⁵ Срп. сцене, 1. јануар 1942.

²⁶ Срп. сцене, 1. фебруар 1942.

²⁷ Срп. сцене, 1. април 1942.

позориште треба да духовно води".²⁸ Управа позоришта за њих је организовала пријеме, а затим су пред српским домаћинама играле представе - најчешће „Избирачица” Косте Трифковића, „Несуђени зетови” Славомира Настасијевића и „Бидо” Веселиновића и Брзака.

*Коларчев народни универзитет,
изложбени простори, музеји*

Једна од најзначајнијих културно-пропагандних установа у Србији у току четири ратне године свакако је био Коларчев народни универзитет. Уметничко, Академско и позориште Бодљикаво пресе, редовно су играли своје представе у Великој сали Коларца, балетске школе су организовале своје матинее и вечерње концерте, а оперски уметници своје вечери. Ту је 14. новембра 1942. године свој промотивни концерт одржао и Београдски симфонијски оркестар.²⁹ Посетиоци су имали прилику да у Малој сали редовно слушају предавања која су својим садржајем сведочила о новом времену које је дошло.³⁰ Идеолошка обојеност и пропагандна функција те институције снажно су одређивале његову делатност на културном плану - где је КНУ требало да одигра једну од кључних улога у „народном препороду”. У складу са оценом претходног периода, као времена у коме је у активностима и делатностима Универзитета био неувинше чест „интернационални дух”³¹, нова управа, на челу са комесаром Бошком Богдановићем, извршила је његову реорганизацију. Измене су биле усмерене на организовање с једне стране, прагматичних, примењених течајева (Академије примењених уметности, Савеза земљорадничких задруга, Занатске и привредне коморе), а са друге на покретање такозваних националних течајева, који су били организовани углавном за школску омладину.³² Стога је у анализама рада те установе редовно констатовано како је успела да сачува национални карактер свога рада, организујући представе, течајеве и уметничке и ревијалне приредбе у националном духу, развијајући ширу активност у погледу презентовања националне уметности и фолклора. „Коларац је испунио своју узвишену функцију”, да окупља српски народ.³³ Свакако треба поменути и активности КНУ на организовању изложбених поставки, од који је велику пажњу привукла изложба сликарске школе Младена Јосића.³⁴

Међутим, ипак је и у време рата централни изложбени простор у Београду представљао павиљон „Цвијета Зузорић”, где је 21. јуна 1942. от-

²⁸ Срп. сцене, 1. јануар 1942.

²⁹ Обнова, 7. новембар 1942.

³⁰ У току марта 1942. Рихард Волф је држао читав низ предавања о немачким композиторима и о немачком романтизму. Види: Срп. сцене, 16. март и 1. април 1942.

³¹ Обнова, 16. јануар 1942.

³² Тако је, на пример, од 20. децембра до априла 1944. одржано 61 предавање, док је за око 1900 матураната организован течај националне културе. Види: Српски народ, 8. април 1944.

³³ Исто.

³⁴ Обнова, 18. јул 1942.

ворена I смотра српске уметности у организацији новог режима.³⁵ Већ 2. августа исте године отворена је и изложба руских сликара на Калемегдану.³⁶ Известан број ателеа у Београду је уништен у време бомбардовања, и велики број платана је том приликом пропао. Међутим, сликари који су остали у Београду³⁷ насатавили су са организовањем изложби, које не само да су омогућиле приходе најугроженијим сликарима у Београду³⁸, већ и слање помоћи колегама који су се налазили у немачком заробљеништву.³⁹ Занимљиво је да су ипак највећи број посетилаца бележиле поставке које су имале идеолошко-пропагандни карактер. Разлог свакако лежи и у чињеници да су посете таквим изложбама углавном биле организоване. Тако је, на пример, цео ансамбл Српског народног позоришта, посетио Антимасонску изложбу, која је отворена у октобру 1941. године⁴⁰ у просторијама масонске ложе Југославија у Гарашиновој улици број 8. На њеном отварању је говорио Ђорђе Перић - шеф државне пропаганде. Изложба је организована у четири дела: Руски павиљон, Масонски храм Југославија, Енглеска ложа на острву Церси у Ла Маншу и српски и немачки део на крају.⁴¹ На посету је знатно утицала и реклама која је позивала на изложбу у добро загрејаној сали, а посетиоцима су дељене и награде (дрва за огрев, кокошке)⁴² Првог септембра 1942. отворена је, такође у Гарашиновој 8, Антикомунистичка изложба о болшевизму у СССР-у.⁴³ Изложбу је приредио Љуба Тодоровић, а отворено Ђорђе Перић. Она је приказивала издања тзв. комунистичких издавачких предузећа у Краљевини Југославији: Косомоса, Нолита, Плејаде, као и фотографије познатих људи, чланова Комунистичке партије (Рудолф Ертл, Војислав Кујунџић, Богдан Миланковић). Изложба је требало да укаже на повезаност Јевреја са комунизмом.⁴⁴ Последња у серији великих пропагандних изложби отворена је 22. јуна

³⁵ „Ексцентрично модернизтичка уметност која је пре рата једина била озваничена, била је израз туђинске декадентције... Она није могла да буде блиска здравом духу нашег народа”, писало је Ново време, 2. јануара 1942, оцењујући претходни период.

³⁶ Обнова, 29. јул 1942.

³⁷ У Београду су били ректор Академије ликовних уметности г. Тома Росандић и професори Петар Добровић, Михајло Петров, Мило Милуновић, Владимир Филаковац, Педерко Гвозденовић, Сретен Стојановић, Илија Коларовић, директор школе за примењену уметност Милан Недељковић, Јован Бијелић, Лазар Личеноски, Васа Поморишац, Никола Граовац и други. У бомбардовању су погинули: Миланца Бешевић, Момчило Живановић, вајар Стаменко Ђурђевић. Види: Обнова, 10. јул 1942.

³⁸ Миодраг Петровић, председник Ладе, покушао је да организује изложбу оних који немају редовне приходе. Исто.

³⁹ Средином 1942. у заробљеништву су се налазили Сташа Беложапски, Милан Коњовић, Вељко Стапојевић, Петар Лубарда, Драги Стојановић. Исто.

⁴⁰ Срп. сцене, 16. децембар 1941.

⁴¹ Обнова, 23. октобар 1941.

⁴² Види: Б. Петрановић, н.д.

⁴³ Обнова, 1. сеп. 1942.

⁴⁴ Нарочито су унадаљиво били изложени подаци који су сведочили о процентуалној заступљености Јевреја у војном и партијском руководству СССР-а. Види: Обнова 2. сеп. 1942.

1944. у основној школи „Цар Урош“ (у улици Краља Милутина 12), са називом „Црна Гора под петокраком звездом“ и сведочила о „ужасима партизанског терора у Црној Гори“.⁴⁵

Сталне изложбене поставке у току рата имали су и музеји: првог августа 1941. почео је да ради Музеј кнеза Павла (данашњи Народни музеј), чији је директор био Милан Кашанин.⁴⁶ Етнографском музеју простиорије је уступио Министарство просвете у Балканској улици.⁴⁷ Новоформиране власти помагале су и обнову Црквеног музеја у Конаку кнегиње Љубице.⁴⁸ Такође су у току окупације радили и Војни и Музеј српске земље, као и Музеј националне Русије, отворен у Дому старог руског посланства.⁴⁹

Издавачка делатност

Највећа имена српске културе нису учествовала у раду новог режима. Велики број интелектуалаца, уметника, професора универзитета, који нису напустили земљу потпуно се повукао из јавног живота, па лик јунакиње романа „Лагум“ Светлана Видмар-Јанковић, која све време рата не напушта свој стан, делује стога готово парадигматично. Радећи у осамима својих станова, они су стварали осећајући Weltschmerz и трагедију свога народа, исписивали своја дела на искуству патње. Чак су и предратни „десничари“, који су идеолошки и политички прихватили нови режим, свој рад преваходно усмерили на сарадњу у новинама и часописима. Тако је, на пример, Станислав Краков, уређивао „Обнову“ и „Ново време“, Владан Стојановић Зоровавел, је писао за „Српски народ“, Бошко Токић је био уредник „Кола“ и сарадник „Филмских новости“, а Тодор Манојловић, сарадник „Српског народа“ и „Српске сцене“.⁵⁰ Такође је и научно-филозофски рад био усмерен на часопис „Просветни гласник“, у коме су своје радове објављивали Брана Петронијевић, Миланковић, Чајкановић, Свет. Ристић и Ф. Медић.⁵¹

Штампана дела имала су, међутим, преваходно пропагандни карактер иако је као „циљ коме треба тежити“ истакнута „заједница јаким личности... а благодет доброг, здравног целисходног књижевног и песничког стварања је то што кроз књигу рађа добро и благодет за појединца, културу, народ и државу“.⁵²

Поред белетристичких остварења, углавном српских и немачких писаца, нова издања требало је да пред српске читаоце изнесу савремене

⁴⁵ Српски народ, 24. јун 1944.

⁴⁶ Обнова, 16. јул 1941, Н. време 19. окт. 1941.

⁴⁷ Обнова, 18. феб. 1942.

⁴⁸ Обнова, 9 мај 1942.

⁴⁹ Обнова, 19. јул 1942.

⁵⁰ Види: Г. Тешић, н.д.

⁵¹ Срп. народ, 7. сеп. 1944.

⁵² Обнова, 9. мај 1942.

оцене политике, у првом реду совјетске и енглеске владе. Стога су објављиване књиге, као што су „Истина побеђује“⁵³ која је требало да побије вести Радио-Лондона или „Агонија Југославије“⁵⁴, Милана Бакића, предратног посланика са Сушака, у којој аутор анализира „разбијачке намере“ енглеске владе према Југославији.

Новине су такође доносиле и обимне критике и приказе дела која су разоткривала истину о Совјетском Савезу: „Наши комунисти по Совјетској Русији“ Милована Поповића и у „Земљи велике лажи“ Анте Цилиге.⁵⁵ Чести су били и наслови који се говорили о непобедивости немачког оружја и снази немачке војске: „Муњевити рат“, „До крајње победе“, „Ко ће победити“⁵⁶, као и збирке националних списа Милоша Милошевића „О основама правог српског родољубља“⁵⁷ и Димитрија Љотића.

Најзначајније издавачко предузеће био је предратни „Геца Кон“, који је реорганизован у Издавачко-прометно предузеће Југоисток А. Д. У току рата „Југоисток А.Д.“ је покренуо неколико едница: „Српска књига“, „Немачка библиотека“, „Страни роман“, „Наука и живот“, „Сејач“, као и серију докумената о Совјетском Савезу.⁵⁸

Поред „Југоистока“, свакако најзначајније издавачко предузеће била је Српска књижевна задруга, од увођења комесарске управе - 5. јуна 1942. године. Нову управу чинили су Светислав Стефановић (председник), Драгутин Костић, Тодор Манојловић, Младен Ђуричић, пуковник Јеремија Станојевић и државни саветник Илија Ђукановић.⁵⁹ Од увођења комесарске управе, политика СКЗ је лежала у прокламацијама да је дошло време у коме треба објављивати оне писце „који су у општем врзином колу нашег послератног политиканства и опште моралне корупције били присиљени да са жалосну посматрају, без могућности за протест или моралну побуну, свакодневно скрнављење српске књижевности, традиција и штедре српске лепоте“.⁶⁰ Сам Светислав Стефановић, је за „Обнову“ 23. јуна 1942. изјавио да је у претходном периоду морални пад био велики и да је то било време у коме се роман свео на ниво слабе репортаже и лоше социјалне анализе.⁶¹ У току две године, колико се нова управа налазила на челу СКЗ, она је успела да изда и XLIV и XLV коло⁶²

⁵³ Обнова, 27. сеп. 1941.

⁵⁴ Једна од таквих књига била је и „Изгубљено острво - лице данашње Енглеске“, Види: Обнова 30. јан 1942 и Обнова, 14. јул 1941.

⁵⁵ Обнова, 28. јун 1942.

⁵⁶ Обнова, 16. мај 1942.

⁵⁷ Обнова, 30. јан. 1942.

⁵⁸ Обнова, 9. мај 1942.

⁵⁹ Срп. сцене, 1. јул 1942.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Обнова, 23. јун 1942.

⁶² Љ. Трговчевић, н.д.

тако да када се у септембру 1944. године појавила анализа рада СКЗ (до тада су објављена сабрана дела Момчила Настасијевића и антологија савремене српске лирике и приповетке), тој установи је заправо, одато признање да је увелико омогућила „да за ове три године на културном плану српски народ није зачामीо“.

На Ванредној скупштини СКЗ, 22. априла 1945. донета је резолуција којом целокупан рад те куће од 12. јуна 1942. до 20. октобра 1944. „није рад СКЗ већ срамно дело издајника српског народа... и стога се пред целима народом тај рад проглашава ништавним“.⁶³

Филм

Политика режима Милана Недића, па и његова активност на пољу културе, имала је за циљ да одржи привид уобичајеног свакодневног живота. Стога је рад институција, додуше под немачким надзором, постепено обнављан, а порушене зграде током бомбардовања реновиране су уз немачку помоћ. Такав је био случај и са биоскопима. Само два и по месеца после априлске катастрофе почели су да раде биоскопи.⁶⁴ Реке, Касина, Уранија, Унион, Авала, Славија, Сити, Дрина, Метропол, Балкан, две сале биоскопа Новаковић. Немачкој војсци и организацији Крафт дурх фојде, били су уступљени Београд и Луксор. Шестог априла су били оштећени Коларац, Врачар, Корзо, Триглав.⁶⁵

На почетку нове биоскопске сезоне новине су најпре извршиле анализу рада филмске индустрије Краљевине Југославије. Тако је 19. октобра 1941. „Наша борба“ донела текст Милана Димовића, чији су подаци говорили о потиснутости српског језика и ћирилице у филмској индустрији Краљевине. По Димовићевим подацима, у Београду је током двадесетих и тридесетих година приказано 10.000 филмова и журнала, од чега 4.000 тонских. Аналитични аутор, је посебно истакао да су сви они били обрађени латиницом.⁶⁶ Разлози за такве примере углавном су налажени у великом проценту Јевреја који су учествовали у раду филмске индустрије, код нас тако и у свету.⁶⁷ Стога су по уредби о раду биоскопа и изнајмљивању филмова од 25. маја 1941. коју је издао врховни војни заповедник у Србији, тим пословима могла да се баве само она лица која за то добију посебне дозволе, док је искључиво право на изнајмљивање филмова добило предузеће „Тесла-филм“⁶⁸, иза кога је и у предратним годинама стајао

⁶³ Љ. Трговчевић, н.д.

⁶⁴ Обнова, 10 јул 1941.

⁶⁵ Иако су биоскопи свој рад започели са предратним именима, у току окупације је велики број њих добио нова имена, која су одражавала дух и идеологију Недићеве државе (такође је и више од 600 улица добило нове називе). Реке је постао Шумадијац, Уранија - Златибор, Унион - Косово, Метропол - Таково, Новаковић - Оплепац, Корзо - Србадија, Триглав - Савамала, Колосеум - Двор, Види: П. Волк, н.д.

⁶⁶ Ново време, 19. окт. 1941.

⁶⁷ Нарочито оштре и неукусне коментаре антијеврејске садржине, писао је у Обнови и извесни Крстивој Котур.

⁶⁸ Обнова, 10. јул 1941.

немачки капитал. Осим тога, и промена репертоара била је више него уочљива, свакако у провом реду због престанка приказивања америчких филмова.⁶⁹ Тако је „Обнова“ 7. новембра 1942. пишући о земљи у којој настаје највећи број америчких филмова, констатовала: „Калифорнија - земља чије цвеће не мирише, чије воће је бакеузно и чије жене немају врлина“. Бизарност нацистичке пропаганде, огледала се у чланцима попут овога: „Кроз перверзност филмских звезда, кроз аморалну и аномистичну тенденцију филмске садржине, кроз карикираним европског човека - Мики Мауса, трован је и уништаван наш градски човек, градска жена и градско дете. Наш тип човека, тако је постао снобовски расположен, жена - не мајка, не домаћица, већ уличарка, блазирана монденка, жена лутајућег карактера. Дете не чедно и васпитано, које поштује старије и родитеље, већ духовно осакаћено и морално унакажено... Све је то режирао лукави Израил... Због оваквог рада Јевреја и његових слугу у нашем народу - српски народ је изгубио своју државу и своју слободу.“⁷⁰

Интензивна пропаганда филма у дневној и недељној штампи, знатно је утицала да Београђани наставе редовно да посећују биоскопе, чему су свакако доприносили и УФИНИ журнали, са прегледом недељених догађаја.⁷¹ Публика је - како је тврдила штампа - прихватила нове јунаке: Зару Леандер, Марику Рок, Илзе Вернер, Карла Рајнца, заводнике Били Биргела - немачког Клерк Гебла и Јоханеса Хестерса и, наравно, Емила Јанинге. Пажњу су привлачили ревијални филмови као што су били „Акорди љубави“ и „Воли ме“, историјски спектакли „Катарина II и нарочито авантуристички филмови чија се радња догађала у дунглама Африке: „Без повратка“ и „Победник смрти“.⁷² У октобру 1942. у сали театра Београд почело је и приказивање првог филма „у бојама“ - „Праг - златни град“ у режији Вајга Харлана, у коме је главну улогу играла Кристина Зедербаум.⁷³ Велику пажњу публике привлачили су и „Барон Минхаузен“, са Хансом Алберсом и Илзе Вернер и „Скандал због бање“ - оба у боји.

У време немачке окупације власти су редовно приказивале тзв. културне филмове, намењене у првом реду школској омладини и које је штампа у прилично демагошском маниру афирмисала: „Нису далеко времена када је ђацима било забрањено посећивање биоскопских представа. Сада је у филмовима нема више криминалних авантура и порнографије, он је очишћен и

⁶⁹ Тако, по писању Обнове од 18. јула 1942. је од јануара те године у биоскопима приказивано: 40 немачких, 11 мађарских, 4 италијанска и 1 норвешки филм.

⁷⁰ Обнова, 29. авг. 1941.

⁷¹ Поред групе војних сниматеља који су радили у Београду све време окупације, крајем 1942. немачка филмска комора је овде отворила истурено одељење, на челу са фолксојчером Карлом Дамингом. У току две године они су снимили око 150 сторија које је требало да сведоче о враћању друштвеног живота у нормалне токове, као што су: Вајарски радови Томе Росандића, Српско коло у Народном позоришту, Отварање Београдског Универзитета, Бокс-меч Матијашевића и Живаковића. Дечки купатило на Калемегдану, Београдски радио-концерт и др. Једино домаће предузеће „Освиг филм“, Стевана Мишковића, крајем 1943. је почело да ради свој филмски журнал „Нова Србија“. „Освиг филм“ је снимно свега неколико репортажа, од којих су неке: Служба рада српске омладине, Сахрана Милоша Масаловића: Годишњица оснивања Српске гарде, Концерт Радио-Београда у зоолошком врту, Спорт у Београду, Уметничка школа Младена Јосића, Обућа од канапа, Корзо у Београду и друге. Види: П. Волк, н.д.

⁷² Филмске новости, 1. дец. 1943.

⁷³ Обнова, 25. окт. 1942.

допуна је школском васпитању... теме су оне које служе као инспирација највећим књижевницима... Филм је постао школска лектира.⁷⁴

Посебно је занимљиво да су у тим годинама у Србији снимљена и три домаћа филма. Били су то „С вером у бога“, Михаила Поповића, „Грешница без греха“ и филм Драгољуба Алексића „Невиност без заштите“, чија је премијера пред препуном салом биоскопа Таково одржана 15. фебруара 1943. године.

Радио

Једна од првих мера нових власти после уласка немачких трупа у Београд, било је заузимање радио-станице, која се налазила у данашњој згради Српске академије наука и уметности (иначе општењеној бомбардовањима) и њено премештање у палату у улици Кнеза Милоша 16. Пре рата у просторијама на V спрату те зграде смештена је била краткоталасна станица „Београд II“, која је припадала Централном Прес бироу и „била пропагандно усмерена према иностранству“.⁷⁵ Техника Београда II сачувана и неопштењена, спојена са техником београдске радио-станице, омогућила је да она ускоро постане најмоћнији пропагандни пулт на Балкану Wehrmacht - Sendegruppe Sudost Sender Belgrad. Налазећи се под директном управом немачке окупационе власти (управник - оберлајтнант Карл Хајнц Рајнтинген), њен првасходни циљ био је усмерен на пропаганду и информисање Ромелових трупа у северној Африци. Међутим, део емисија био је намењен и слушаоцима у Србији. У прво време програм на српском језику трајао је 2 часа и чиниле су га углавном емисије вести, преноси говора Милана Недића, Велибора Јонића и осталих политичких првака, али и забавне емисије, као што је био „Шарени час“. Схватајући радио као најсавременије средство масовног комуницирања и као најпогоднији инструмент пропаганде, режим се трудио да прокламације о обнови народних традиција конкретно реализује програмима радија Београд. Тако су се већ у мају 1942. појавили у новинама текстови о потиснутости српске изворне народне музике „од градских музичаната“ и о потреби њеног јачег пропагирања.⁷⁶ Те иницијативе потпомогла су еминентна имена, као што су били проф. Славенски, Коста Манојловић, Стеван Христић, Светомир Настасијевић.⁷⁷ Само шест месеци касније покренута је и акција да се уз изворну народну музику читају и дела домаћих писаца. Поново је тим поводом организована конференција, овог пута књижевника, који су акцију подржали: Светислав Стефановић, Милан Кананин, Тодор Манојловић...⁷⁸

Београдска штампа редовно је објављивала садржај радио-програма, а једном недељено на српском и немачком језику излазио је „Недељни програм“ београдске радио-станице.⁷⁹ Најслушаније емисије биле су: Београд-

⁷⁴ Филм. новости, 15. окт. 1943.

⁷⁵ Ж. Симовић, Време радија - хроника Радио-Београда 1924, 1929, 1945, 1989, Београд 1989.

⁷⁶ Обнова, 16. мај 1942.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Обнова, 28. сеп. 1942.

⁷⁹ Ж. Симовић, н.д.

ски стражар. Пријатељи, Живот је вредно живети. Мала варош спрема се на починак, Поздрави за фронт и отаџбину. Посебно је занимљива медијска популарност те радио-станице, после популарисања „Лили Марлен“, за коју је текст написао Ханс Лајп, музику Норберт Шулц, а певала је Лале Андерсен. Заинтересованим слушаоцима Београда радио-станица је слала речи песме, а слушаоци су - како је тврдила Обнова - у знак захвалности узвраћали пакетима са слаткишима, цигаретама, па чак и новчаним прилозима запосленима у Sender Belgrad⁸⁰! Све време рата та станица је привлачила пажњу не само својим програмом већ и бизарним акцијама, као што је била и акција слања 100.000 рајхсмарака Хитлеру за рођендан 1942. године.⁸¹

Манипулације прошлости стални су пратиоци историјске свести, подједнако као и саме историјске науке. Стога се расветљавање периода и процеса, који можда нису имали одређену атрактивност и актуелност намеће не само као питање етике, већ у извесном смислу и као питање саме историјске методологије. У том контексту, могло би се рећи да је и проучавање културног живота Београда у времену немачке окупације, плодно тле за разматрање наведених проблема. Ова тема пред стрпљивим истраживачем отвара многа питања (нека од њих у овом чланку само су дотакнута - као што је питање репертоара позоришта, а нека посебно занимљива и за самог аутора - као што је посматрање улоге појединих уметника у животу града тих година и њихова каснија судбина, потпуно заобиђена). Такође и компаративна анализа живота Београда за време аустро-угарске и нацистичке окупације може бити посебно инспиративна за историчаре. Међутим, у методолошком погледу та проблематика иницира и упредна истраживања развоја историјске свести. Она подстиче размишљања развоја историјске свести. Она подстиче размишљања на једној широј основи о директним и индиректним утицајима на стварност и њиховим рефлексима на посматрања прошлости, захтева од историчара анализе само наизглед апстрактних процеса и на први поглед недовољно уочљивих појава.

Summary

Olga Manojlović

*Cultural life in Belgrade during the German occupation
1941-1944*

Cultural life in Belgrade during World War II has not been sufficiently studied by the Yugoslav historic science. Appraisal and value analysis of these issues have been made without the complete examination of historic sources. Therefore, it became necessary to study the writing of numerous papers and magazines published at that

⁸⁰ Ново Време, 12. окт. 1941.

⁸¹ Обнова, 16. априла 1942.

time in Belgrade. They offer valuable data on the work of cultural institution and artistic events, provide a relatively detailed picture, above all on the work of theaters - both the state Serbian National Theater, and private, student, children's. The press also recorded the activities of exhibitions. The Belgrade press gives precise data on publishing activity of the leading publishing houses: SKZ and Jugoistok A.D. („Geca Kon., before the war). It reports with particular detail on the events related to film, since the Serbian cinematography shot three films during the 1941-44 period, while cinemas, in spite of a considerable changes in the repertoire, continued to operate under the occupation. The Belgrade Radio station, which was under the direct German administration, with its broadcast in Serbian language, often with participation of the most prominent Serbian intellectuals, also greatly influenced the cultural atmosphere in Belgrade.

О ИДЕЈАМА И КЊИГАМА